

SZALIPSZKI PÉTER

**A TRIANONI ORSZÁGCSONKÍTÁS SZEREPE ENCS
VÁROSODÁSÁBAN¹, VÁROSSÁ VÁLÁSÁBAN**

A trianoni diktátum következményeit taglaló történeti irodalomban bőségesen kifejtettek azok az elemek, amelyek az oktrojált szerződés húsbavágó hátrányait, tragikus, a fejlődést megakasztó konzekvenciáit, már-már az állam-nemzet túlélését, fennmaradását fenyegető tényezőket teszik a vizsgálat tárgyává. A két világháború közötti időszakban a közmegegyezés és a közfelháborodás megkérdőjelezhetetlen tényezője volt Trianon tagadása.

Az 1945-ös újraszervezést követő, a trianoni amnéziát sikertelenül megvalósítani szándékozó államszocialista korszak végóráiban megkezdődött ébredezés, majd annak bukását követően, 1990 után a közhatalom erőforrásaival is serkentett tudományos kutatás és empirikus tapasztalás szinte toposzokká tett olyan 1920-ra visszavezethető megállapításokat, hogy

- „...Trianonnak szinte máig jóvátehetetlen gazdasági-piaci következménye lett, hogy a térség fejlődése elmaradt a Nyugatétól, de még a korábbi periferiától is, ...ugyanis szétérték a Monarchia 50 milliós »közös piacát«...”²
- Budapest vízfajcszerű fungálása, túlméretezettsége annak is következménye, hogy egy jóval nagyobb ország fővárosa volt 1918–20-at megelőzőleg;
- a trianoni határhúzás következtében peremhelyzetbe került, valaha központi szerepkört betöltött települések, elvesztvén térségüket, óriási hátrányt szenvedtek (ennek talán legplasztikusabb manifesztuma Zemplén megye egykori székhelyének, a kettészelt Sátoraljaújhelynek a példája);
- a központjukat, piacukat veszített peremvidékek (mint pl. a Kassa felvevőképességét nélkülözni kénytelen abaúji Cserehát) mély, huzamos, máig sem kihevert depresszióba süllyedtek.³

Nem (meg)tagadva a fenti állítások valóságtartalmát, esettanulmányunkkal arra teszünk kísérletet, hogy feltárjuk, bizonyos települések – köztük Encs – Trianon kényszerhatása következtében központi funkcióikban megerősödtek, térségük településhierarchiájában előrébb jutottak.

1 A szóhasználat nem elírás következménye, a közkeletű városiasodáshoz képest annyiban tágabb a címben szereplő kifejezés jelentése, hogy ez „a városodás” magában foglalja az átalakulás nem szembetűnő, mélyebb rétegeit is, pl. a település lakosságának társadalmi összetételében érzékelhető, a várossá válás irányába mutató jelenségeket.

2 Gergely Jenő – Izsák Lajos: A 20. század története. Trianon. Budapest 2000. 56.

3 Természetesen a lemaradásban, elmaradásban más tényezők is szerepet játszottak, de ezek kifejtése nem tartozik ezen tanulmány vizsgálódási körébe.

A trianoni átrendezés Encset térségében már bizonyos fokú alközponti szerepben találta. Hogy milyen fokú alközponti szerepben, és hogy hogyan alakult ki ez a szerep, erről szólt a 2019. október 4-én, Encsen, a település első említésének 800., várossá nyilvánításának 35. évfordulója alkalmából rendezett konferencián megtartott „*Encs alközponttá válásának előzményei és tényezői a 19. században második felében*” címmel megtartott előadásom. Remélem annak a konferenciának az anyaga is megjelenik idővel, még ha nem is az a városvezetés kezdeményezte a konferencia összehívását, amely a 2019. október 13-ai önkormányzati választásokon mandátumot kapott. Történiék azonban akárhogy, e helyütt is indokoltnak vélem annak az előadásomnak a rövid összefoglalását közre adni, hiszen így alkothatunk képet arról, hogy 1920-ban a trianoni átrendezés milyen pozícióban találta Encset.

1851-ben Abaúj és Torna megye Fényes Elek *Geographiai szótárában*⁴ talált 258 falva közül az összlakosság alapján meghatározott sorrendben Encs 672 lakosával a 189.⁵, amolyan középkategóriás földműves falu volt. Encset ekkor még természetesen Abaúj és Torna vármegye mezővárosi ranggal rendelkező 13 települése is megelőzte a rangsorban mind a lakosságot, mind más mutatókat illetően. Encs alközponttá válásának „ősrobbanása” 1860. augusztus 14-én következett be, amikor a Budapest–Miskolc–Kassa vasúti fővonalon a falu határában vasúti állomás létesült⁶. Ez az egyetlen tényező elegendő volt ahhoz, hogy a későbbiekben Encs az alközponti szerep mind több jegyét magához vonzza: körjegyzőségi székhely lett, postahivatal és távirdaállomás létesült, 1897-ben megalakult az Encsi Takarékpénztár Rt., a századfordulótól pedig az encsi csendőrőrs járőrei biztosították a környező falvak elfojtott nyugalmaát. Az első világháborút megelőzőleg Encs már egy kis körzet kétségkívüli kereskedelmi központjaként is jellemezhető⁷, de a környezetéhez, közegéhez viszonyított legkarakteresebb eltérés az, hogy míg Abaúj-Torna vármegye egésze óriási vérvesztést szenvedett el a 19. század végi, 20. század eleji kivándorlási hullám következtében, Encs lakosszáma folyamatosan gyarapodott. (Molnár Endre szerint létszamarányosan Abaúj-Torna vármegye vesztesége volt a legnagyobb az Osztrák–Magyar Monarchia vármegyéi közül.⁸)

A trianoni diktátum területi „*rendezése*” megfelelezte az 1881-ben harmadszor egyesített, 1884-ben csekély mértékben módosított Abaúj-Torna

4 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá betűrendben, körülményesen leíratik. I–IV. Pest 1851. Reprint: Szeged 1984.

5 *Szalipszki Péter*: Abaúj (és) Torna vármegye településhierarchiája a 19. század második felében. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat. 1996. 45.

6 *Borovszky Samu*: Abaúj-Torna vármegye vasútjai. In: Abaúj-Torna vármegye és Kassa. (Magyarország vármegyéi és városai.) Szerk. Sziklay János – Borovszky Samu. Budapest 1896.

7 *Csorba Csaba*: A kezdetektől a felszabadulásig. In: Encs 1945 – 1985. Szerk: Molnár János – Nagy Józsefné – Urbánné Tóth Edit. Encs 1986. 10.

8 Abaúj-Torna vármegye. (Magyar vármegyek és városok monográfiája 17.) Szerk: Molnár Endre. Budapest 1935. 10.

vármegye területét.⁹ A 3317 km² területű megyéből 1672 km² maradt meg Magyarországnak, és 1645 km² került az újonnan létrehozott Csehszlovákia területéhez¹⁰. A területi veszteség hatását fokozta, hogy a megye székvárosa, de bízvást állíthatjuk, hogy egy jóval kiterjedtebb régió központja, Kassa is az utódállam fennhatósága alá került. A maradék megye Szikszó székhellyel szerveződött újjá, mert a trianoni országcsönkítés felülvizsgálatát minden politikai tényező evidensnek tartotta, ezért nem volt törekvés a kialakult helyzethez igazadó, hosszú távra szánt átszervezés megvalósítására. Gondoljunk azonban bele annak abszurditásába, hogy a Szikszón tartott megyegyűlésre Károlyi gróf Füžerradványból úgy utazhatott el, hogy bekocsizott Sátoraljaújhelybe (Zemplén megye székhelyére), ott vonatra szállt, elutazott Miskolcra (Borsod megye székhelyére), ott átszállt a Hidasnémeti felé közlekedő vonatra, hogy Szikszón, csonka Abaúj székhelyén részt vehessen a megyegyűlésen.

Az újonnan keletkezett kényszerhelyzetben Encs is közigazgatási szerepkört kapott azáltal, hogy 1921-ben, történetében először, de nem utoljára járási székhellyé lépett elő. Ezt a rangját 1938-ig, a Felvidék egy részének, illetve Kassának a visszacsatolásáig tartotta meg, minek után a régi közigazgatási szisztéma restaurálásának folyamatában elvesztette ezt a rangját. Azonban a több mint másfél évtizeden keresztül betöltött járásiszékhely-szerepkör Encs városodását minden kétséget kizáróan elősegítette. Encsen már az 1920-as években bevezették a villanyt, igaz csak a házak kisebb részébe, hiszen még 1941-ben is a falu 307 házából csak 132-ben világított villany. De ha azzal vetjük egybe ezt aényt, hogy a környező csereháti falvakban csak az 1950-es években valósult meg a villamosítás, jól érzékelhető a különbözőség.

A következőkben az 1985-ben megjelent Encs-monográfia Csorba Csaba által írt első fejezetéből (A kezdetektől a felszabadulásig) emelek ki néhány olyan elemet, amelyek kétségkívül Encs városodásának, mégpedig a Trianon következtében előállt közigazgatási szerepkörrel is összefüggésben megvalósult dinamikusabb városodásának és városiasodásának a megnyilvánulása.

„Portalanított utakat építettek, s az 1930-as években autóbusz közlekedett Forró-Encs és Krasznokvajda között. Közkutak épültek, betonozták a piacteret. Új, emeletes iskola épült, amelyben három tanerő tanított négy tanteremben hat osztályt. Mint járási székhely gyógyszerterát kapott a falu. Volt járási és helyi orvosa, állatorvosa, szülésznője. Itt székel a járási csendőrpáncsnokság. A fejlődéshez hozzátartozott a telefonvonal is. A kereskedők és iparosok száma a századfordulóhoz képest három évtized alatt megtöbbszöröződött. A járási igazgatás némi közigazgatási értelmiségi réteget is idevonzott (főszolgabíró, szolgabíró, körjegyző, ügyvéd stb.) A községben Hangya Szövetkezet és hitelszövetkezet működött. ...A kulturálódást szolgálta, hogy az 1930-as évek végén már mozi is működött a községben (Hungaria filmszínház

9 Ld.: Szalipszki Péter: Külön és együtt. Abaúj és Torna vármegye egyesülései. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. 50. (2011). 365–387.

10 Edelényi-Szabó Dénes: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területi változásai. In: Magyar Statisztikai Szemle. 1928. VI. 658.

*néven).*¹¹ Nem tartozik a tárgyhoz, de nem hagyható szó nélkül, hogy néhány sorral arrébb az idézett szerző nem kis önellentmondást megvalósítva azt írja: „A lakosszám jelentős gyarapodása mellett egészében Encs semmiben sem tűnt ki a többi átlagos abaúji falu közül. Városias fejlődés felé utaló tendencia nyomokban sem fedezhető fel.”¹²

Nemcsak ebben a konferenciás közegben, de jóval szélesebb körben is közismert az a tény, hogy a második világháborút követő 1947. évi párizsi békeszerződés Magyarországot újra a trianoni határok mögé szorította, sőt annál egy kicsit még tovább, hiszen Pozsony közelében Oroszvár, Horvátjárfalu és Dunacsún is csehszlovák fennhatóság alá került, de ez a mi tájékunkat nem érintette. A második világháborút követően Encs ismét csonka Abaúj, avagy Dél-Abaúj centrumában találta magát. A többi, szintén valamelyest alközponti szerepkört betöltő, számottevő település (Szikszó, Abaújszántó, Gönc) újra mind a mikrorégió peremén helyezkedik el. Ezért anélkül, hogy részletekbe menően ismertetném az államszocialista korszak térségünkre vonatkozó közigazgatás-történetét, a nagy encsi járás kialakulásának előzményeit és bekövetkezését, csupán azt kívánom leszögezni, hogy az említett településeket megelőzve Encs a 20. század végi városi jegyek jó néhányát még mindig nélkülözve deklaráltan 1984-ben nyilvánított városnak. Szikszó 1989-ben, Gönc 2001-ben, Abaújszántó 2004-ben nyert városi rangot. Beluszky Pál és Győri Róbert teljes joggal a *várossá nyilvánítások cunamijának* nevezik a valóságos városi funkciókkal nem, vagy alig rendelkező településeknek való tömeges címadást¹³. Annak, hogy Encs a várossá nyilvánítások nagy hullámát valamivel megelőzőleg kapta meg a városi címet, abban –nézetem szerint – volt szerepe az 1920-ban Trianonban meghúzott, majd 1947-ben Párizsban jóváhagyott, minden igaz magyar szívet ma is fájdtató országhatárnak is.

Felhasznált szakirodalom és források

Beluszky Pál – Győri Róbert: Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata és következményei 1990 után.). Tér és Társadalom 2006/2. 65–81.

Beluszky Pál – Győri Róbert: Városi rang vice versa városi funkció. (A városi rang és a városi funkció alakulása az elmúlt másfél évszázadban). Történeti Földrajzi Közlemények 2018/3–4. 165–180.

Borovszky Samu (szerk.): Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, 1896.

11 Csorba Cs.: A kezdetektől i. m. 11.

12 Uo.

13 Beluszky Pál – Győri Róbert: Városi rang vice versa városi funkció. (A városi rang és a városi funkció alakulása az elmúlt másfél évszázadban.) In: Történeti Földrajzi Közlemények. 6. (2018) 3–4. sz. 165–180. Továbbá: Beluszky Pál – Győri Róbert: Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata és következményei 1990 után.) In: Tér és Társadalom 20. (2006) 2. sz. 65–81.

